

První židovští lékárníci v Praze – část 2.

Tomáš Arndt

Katedra sociální a klinické farmacie, Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Hradec Králové

V tomto referátu je nastíněna problematika unikátní existence specifické židovské lékárny, tzv. Judenapotheke v Praze, jejíž existence trvala v různých formách od středověku do konce 19. století. Její výjimečnost spočívala v tom, že na rozdíl od ostatních lékáren, vlastněných Čechy, nespádala pod kontrolní pravomoc pražské lékařské fakulty. Její činnost byla omezena tím, že se mohla věnovat pouze židovským lékařům a pacientům. Velmi důležitá byla závěrečná éra existence této lékárny, od 18. do 19. století. Právě v této době se totiž stala vlastnictvím významné pražské židovské rodiny Jeittelesů. Do jejich vlastnictví přešla v roce 1725. Za jejich vlastnictví, během panování Josefa II., lékárna obdržela císařské privilegium, které ji povolovalo vydávat léky i nežidovským lékařům a pacientům. Na druhou stranu, na počátku 18. století již i ona spadala pod kontrolu lékařské fakulty. Po celou dobu ovšem lékárna musela mít křesťanského provizora. Její majitelé byli ovšem činní i jinak. Dosáhli vědeckých hodností, zúčastňovali se spolkového života. Jeden z majitelů, Benjamin Jeitteles, se stal prvním tyronem židovského původu v českých zemích. Na historii této lékárny lze dobře ilustrovat emancipaci židovské menšiny v českých zemích v 19. století. Historie židovského vlastnictví lékárny končí v roce 1873, kdy ji zakoupil český lékárník.

Klíčová slova: judenapotheke, Jeitteles, tyrocinální zkouška, privilegium.

First Jewish pharmacists in Prague – part 2

In this paper I decided to outline the problems of the unique existence of the very specific Jewish chemist's shop – so called Judenapotheke in Prague, whose existence lasted in various forms since the Middle Ages to the end of the 19th century. Its exceptionality consisted in the fact, that it – by contrast to other chemist's shops owned by the Czechs – was not controlled by the Medical Faculty of Prague University. Its activities were limited, because it could serve just only for Jewish doctors and patients. The last stage (the 18th and 19th centuries) in the existence of this chemist's shop was very important. Already in the first half of the 18th century (1725) the distinguished Prague Jewish family Jeitteles became the new owner of the chemist's shop. In this era, i.e. during the rule of the Emperor Joseph II, the shop received the Emperor's Privilege, according to it could sell pharmaceuticals not only to the Jews. On the other side, since the beginning of the 18th century it fell within the Medical Faculty of Prague University cognizance. However, for the whole era the shop had to have Christian "provisor". In this connection it is necessary to say that the owners of the shop had many other activities. They got scientific degrees and positions and were very active in the various clubs, leagues and associations. One of the owners of the shop, Benjamin Jeitteles, became the first "tyron" of the Jewish origin in the Czech Lands. The history of this chemist's shop very well illustrates the emancipation of the Jewish minority in the Czech lands in the 19th century. In 1873, when the Czech chemist bought the shop, the history of its Jewish ownership ended.

Key words: judenapotheke, Jeitteles, tyrocinational examination privilege.

Prakt. lékáren. 2014; 10(1): 34–35

Vizitace

Židovská lékárna, na rozdíl od ostatních lékáren té doby (měšťanských, městských), nepodléhala vizitaci ze strany pražské lékařské fakulty. Důvodem bylo to, že se nacházela na území Židovského města a spadala pod pravomoc židovské obce. Po stránce právní byly židovské obce od křesťanských odděleny a měly své vlastní instituce. Pražské Židovské město mělo vlastní zastupitelstvo, soudnictví a rozsáhlou samosprávu. Lékárny na jejich území byly kontrolovány židovskými lékaři. Wolff Kisch se snažil zvýšit prestiž lékárny tím, že požádal o vyslání vizitační komise fakulty. O vizitaci požádal v roce 1705, ale rozhodování fakulty trvalo několik let a doprovázely je bouřlivé diskuze (21). O vizitaci bylo rozhodnuto v roce 1713, ale bohužel v té době probíhala v Praze morová epidemie a Wolff Kisch se stal jednou z jejích obětí (22).

Familie Furth

Wolff Furth, o kterém byla zmínka, byl třetí židovský lékárník druhé poloviny 17. století. Přišel

do Prahy z Bavorska, z města Furth, a jméno města používal i jako příjmení. Vzal si druhou dceru Jakoba Hirsche Apothekera, Pearl. První zmínka o něm je v roce 1686. Licenci, kterou získal v Bavorsku, se mu ale v Praze získat nepodařilo, tak podnikal bez povolení. Lékárnu, kterou si otevřel, úřady opakovaně zavíraly. Další zmínka o něm pochází z roku 1693. Licenci získal konečně v roce 1707 (23). Bohužel, příliš dlouho se z ní netěšil, neboť umírá přibližně po roce 1708. Po jeho smrti licence přechází na jeho syna Wolffa Furtha, který zanedlouho, již roku 1712, zemřel.

Almosen Vorstand

V roce 1693 vznikl spor mezi částí židovských starších a rodinou Kischových (je pravděpodobné, že v té době, kromě otce Hirsche, pracoval v lékárně jeho syn Wolff) ohledně toho, kdo bude zásobovat léky dobročinné židovské bratrstvo Almosen Vorstand (24). Almosen Vorstand bylo sdružení, které se zabývalo obstaráváním léků a péčí o chudé nemocného

židovské obyvatele ghettu, na které přispívali formou milodarů židovští lékaři a lazebníci. Odpůrci Kischových si jako dodavatele zvolili v té době dalšího židovského lékárníka Wolfa Furtha. Spor byl nakonec vyřešen ve prospěch Kischových. V době ukončení sporu Hirsch Kisch zemřel a jeho lékárnou převzal syn Wolff.

Familie Gumpertz

Doktor Gumpertz mezi tím pojal plán, že by pro svého syna Isaaca získal licenci na lékárnou v ghettu. Nejprve koupil polovinu lékárny od bratří Davida Kische v roce 1721. Ještě během téhož roku se mu podařilo i přesvědčit samotného Davida Kische, aby mu prodal svoji polovinu lékárny i s licencí. Ten po uzavření obchodu slíbil, že již nebude usilovat o otevření lékárny (25).

Syn Isaac otce nicméně zklamal. Vystudoval sice lékařství (nicméně není nikde informace, že by rovněž vystudoval farmacii), ale v roce 1725 se dal společně se svojí dcerou pokřtít a z toho důvodu nemohl jako křesťan provozovat lékárnou v židov-

ském ghettu. Jeho otec i dcera zůstaly věrné židovské víře. Isaac Gumpertz se musel rozvést podle židovského ritu se svojí ženou a za odstupné slíbil se vzdát licence. Lékárna osiřela. David Kisch odmítl nabídku převzít po čtyřech letech lékárnu zpět.

Familie Jeitteles

Na scénu nastupují členové velmi vážené a rozvětvené rodiny Jeittelesů, v jejich řadách můžeme najít lékaře, vědce, rabíny, básníky a také i lékárníky (26). Lékárnu koupil od Isaaca Gumpertze Mischl Loeb Jeitteles, který ji měl převzít již v roce 1713 po smrti Wolffa Kische (27). Rodina Jeittelesů byla tradičně bohatá a dědeček Mischla Loebla Jeittelesse David Jeitteles k rozmnožení rodinného jmění přispěl tím, že si vzal v 17. století Edel z bohaté rodiny Slatkisů. Jeho otec Josef Jeitteles byl lékař. Dcera Mischla Loebla Jeittelese, Ester, si naopak vzala již zmíněného lékárníka Wolfa Kische. V roce 1741 krácel v slavnostním průvodu na počest narození syna císařovny Marie Terezie, budoucího císaře Josefa II. V roce 1743 je zaznamenán název lékárny U Zlatého lva (Zum goldenen Lowe, Nunc ad aureum leonemum nuncupata). Z této doby jsou již i zachovány vizitační protokoly lékařské fakulty. Záznamy o nich dokazují, že lékárna byla vedena pečlivě a komise neobjevily závažná pochybení.

Následovala těžká léta. Na základě rozhodnutí Marie Terezie byly židé v letech 1744–1748 vyhnáni z Prahy. Následoval prudký hospodářský pokles, a tak, i na základě pragmatické přímlyvy radních i šlechty, císařovna posléze povolila návrat židů do Prahy. Po návratu do Prahy Mischl Loeb Jeitteles opět začal pracovat v lékárně. Ale špatným časům nebyl konec. V roce 1754 velký požár zničil pražské ghetto. Za jeho oběť padl i dům s lékárnou, který Mischl Loeb vlastnil. Škoda byla vyčíslena na 7 650 zlatých. Během tohoto požáru a následného rabování byla ztracena stará lékárnická privilegia. V roce 1763 Mischl Loeb Jeitteles zemřel a lékárnu převzal jeho třetí syn, Hirsch Mischl. Mischl Loeb měl celkem čtyři syny a všichni mu pomáhali s vedením lékárny. Jeden z jeho synů, Jonas, se stal velmi váženým lékařem (28).

V roce 1780 nastoupil na trůn císař Josef II., který během své poměrně krátké doby panování dokázal prosadit řadu reforem, které radikálně změnily v mnoha ohledech tvář rakouské říše. Výrazným způsobem zlepšil postavení židů – židé mohli studovat na univerzitách, stěhovat se, někde i vlastnit půdu, byly zrušeny některé poplatky a židé nemuseli již nosit potupné označení, žluté kolečko. Na druhou stranu zrušil hebrejštinu a jidiš jako úřední řeč a každý žid musel převzít německé jméno a osvojit si němčinu jako úřední řeč.

V roce 1783 (vydáno 17. 5.) dostal tehdejší vlastník lékárny Hirsch Mischl Jeitteles privilegium císaře Josefa II., které má historický význam, nicméně se týká pouze lékárny rodiny Jeittelesů a bylo vydáno pouze pro jejich lékárnu. Jiných židovských lékáren ani lékárníků se netýkalo. Bylo vydáno jako náhrada za privilegia ztracená při požáru v roce 1754. Obnovovala staré výsady, ale přidala i nové. Poprvé v historii může připravovat a vydávat léky i křesťanským pacientům. Podmínkou je, že dohled bude mít křesťanský provizor s křesťanským personálem. Dále se lékárna musí podrobovat každoroční vizitaci ze strany pražské lékařské fakulty (vizitacím podléhala již dříve, ale nebyly každoroční (29). Toto privilegium se dnes nachází ve sbírkách pražského Židovského muzea (30).

V roce 1795 Hirsch Mischl Jeitteles zemřel a lékárnu zdědil jeho (v té době nezletilý) syn Benjamin. I jemu jsou potvrzena všechna stávající privilegia. Benjamin Jeitteles je prvním z této rodiny, který začal studovat farmacii. Byl prvním tyronem (farmaceutickým učněm) židovského původu v Rakousku. Tehdejší studium farmacie v Rakousku, zavedené v roce 1770 Generálním zdravotním normativem, stanovilo, že se studium farmacie skládalo ze čtyř let v latinské škole, čtyř let učňovských (tyrocinium) zakončených tyronskou zkouškou před grémiem lékárníků a čtyř let tovaryšských (kondice). Studium je ukončeno ročním studiem na pražské lékařské fakultě a zkouškou (od roku 1833 je studium prodlouženo na dva roky, tyrocinium zkráceno na tři roky a kondice na dva) (30, 31).

V roce 1801 složil Benjamin tyrocinální zkoušku a posléze i magisterskou. V témže roce se ujal vedení rodinné lékárny. Vzhledem k vydaným císařským privilegiím lékárnu mohl provozovat i po roce 1829, kdy bylo úředně zakázáno Židům provozovat lékárny (tento zákaz byl zrušen roku 1860). V roce 1842 se stává členem Podpůrného spolku lékárnického. V roce 1847 je pověřen Grémiem lékárníků královského hlavního města Prahy chemickým rozbořem k soudním účelům, což dává důkaz o jeho váženém postavení mezi lékárnickou obcí (32).

Jeho syn, Josef, se vydal v jeho stopách. V roce 1844 nastoupil u otce na praxi. V roce 1848 složil tyrocinální zkoušku, v roce 1852 magisterskou. Věnoval se i dalšímu studiu, v roce 1853 obdržel titul doktora chemie. V roce 1858 převzal od otce lékárnu (33). V roce 1863 Benjamin Jeitteles zemřel. Během jeho vedení lékárny se v ní vystřídali celkem čtyři křesťanští provizoři.

Po jeho smrti požádal Josef Jeitteles o změnu statutu lékárny z radikovaného práva na právo pro-

dejní, což znamenalo, že může svou lékárnu přestěhovat. Od ustanovení Generálního zdravotního normativu v roce 1770 se lékárny veřejné dělily na lékárny reálné (nezávislé na osobě) a lékárny s osobní koncesí, která byla výhradně (až na výjimky) vázána na konkrétní osobu. Lékárny reálné se dělily na radikované (lékárna vázaná výhradně na pozemek) a volně prodejné (lékárna nezávislá na pozemku) (34, 35). Josef Jeitteles přestěhoval lékárnu z původní adresy v Široké ulici číslo 35, (též Breitegasse, Pinkas Gasse, Josefov, Praha V) (20) na adresu Eliščina třída číslo 4 (též Karpfengasse, Staré Město, Praha I) (36). Lékárna v kategorii reálného práva – volně prodejného se evidovala jen v záznamných knihách. Majitel mohl koncesí disponovat, ale lékárnu musel vést kvalifikovaný lékárník. Nicméně i pro Josefa Jeittelese platilo, že musel mít křesťanský personál včetně provizora.

Stejně jako jeho otec se i Josef Jeitteles zúčastňoval spolkového života, byl členem přírodovědného spolku Lotus. Bohužel již za jeho vedení význam lékárny upadal, a tak ji roku 1873 prodal PhMr. Aloisi Peckovi, a tím končí historie této lékárny jako lékárny výhradně v židovském vlastnictví. Roku 1867 došlo k úplnému zrovnoprávnění židů, takže se mohli již plně věnovat lékárnickému zaměstnání bez dalších omezujících opatření.

Příbuzenské vztahy

Na závěr bych ještě se ještě vrátil k jedné zajímavosti, k složitému předivu příbuzenských vztahů, který se nutně vytvářel v omezeném prostoru pražského ghetta, a platilo to i pro lékárníky a jejich rodiny.

Lékárník Jakob Hirsch (žil v druhé polovině 17. století) měl dvě dcery, Perl a Pessel. Pessel si vzala lékárníka Hirsche Kische a Pearl Hirsche Furtha. Hirsch Kisch měl s Pessel Hirschovou syna Benjamin Wolffa Kische, který si vzal dceru Davida Jeittelese, Ester. S ním měl syna Davida. Syn Davida Jeittelese, Lobl, měl syna Mischla Lobla. Oba byli držitelé licence, David Kisch v letech 1716 až 1721 a Mischl Loeb Jeitteles v letech 1725 až 1763, byli tedy bratrance.

Práce byla podpořena grantem UK v Praze číslo SVV267005.

Literatura

1. Pěkný T. Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha: Sefer 2001: 656–657.
2. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 177–179.
3. Janota E. Die Apotheke "zum goldenen Lowen" in Prag, Pharmazeutische Post, 1906; 9: 721–726.
4. Pěkný T. Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha: Sefer 2001: 104–105.
5. Broncová D. (ed.). Historie farmacie v Českých zemích, Praha: Milpo media ve spolupráci s vydavatelstvím a nakladatelstvím MILPO 2003: 29.

6. Webový portál Apatykář, České lékárenství ze 17. století do roku 1740 (online), dostupné na historie.apatykar.info/clanek-29/.
7. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 158.
8. Orián E. Židovské město pražské na vedutách, fotografiích a pohlednicích Belle Epoque, 2003: 21.
9. Archiv hlavního města Prahy, Seznamy liechtenstejnských domů židovských, 1623–1686, signatura 177.
10. Buňátová M. Peněžní obchod pražských židů v době předbělohorské, Theatrum historiae, Pardubice 2010: 251, dostupné také online: http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/38300/1/BunatovaM_PenezniObchod_2010.pdf
11. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 158.
12. Dostupné online na <http://cs.wikipedia.org/wiki/Pesach>.
13. Popper L.M. Die Inschriften des alten Prager Judenfriedhofes, Braunschweig 1893: 31.
14. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 160.
15. Popper L.M. Die Inschriften des alten Prager Judenfriedhofes, Braunschweig 1893: 31.
16. Popper L.M. Die Inschriften des alten Prager Judenfriedhofes, Braunschweig 1893: 31.
17. Dostupné online na <http://en.wikipedia.org/wiki/Gabbai>.
18. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 160.
19. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 161.
20. Archiv hlavního města Prahy, Liber albus Judeorum, svazek VIII: 131, dostupné také online na http://amp.bach.cz/pragapublica/pages/zoomify.jsp?page=1&entityRef=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot_%29%28unidata%29%29%281556605%29%29.
21. Kisch G. Prager Universitat und die Juden, Moravská Ostrava 1935: 136–137.
22. Kisch G. Prager Universitat und die Juden, Moravská Ostrava 1935: 141–142.
23. Kisch G. Prager Universitat und die Juden, Moravská Ostrava 1935: 140.
24. Kisch B. History of Jewish Pharmacy (Judenapotheke), New York 1946, Historia Judaica 8: 164.
25. Kisch G. Prager Universitat und die Juden, Moravská Ostrava: 172.
26. Louise Hecht. Jeitteles Family, The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe (online), dostupný na www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Jeitteles_Famil.
27. Archiv hlavního města Prahy, Liber albus Judeorum, svazek XVI: 421, dostupný také online: http://amp.bach.cz/pragapublica/pages/zoomify.jsp?page=0&entityRef=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot_%29%28unidata%29%29%281556613%29%29.
28. Dostupný online na http://de.wikipedia.org/wiki/Jonas_Jeitteles.
29. Janota E. Die Apotheke "Zum goldenen Lowen" in Prag, Pharmazeutische Post. 1906; 9: 721–726.
30. Hamáčková V. Aus dem Archivmaterial – das Apothekenprivilegium für H. M. Jaiteles aus dem Jahr 1783, Judaica Bohemiae 1980; 26: 52–53.
31. Webový portál Apatykář, Všeobecný medicínální řád a Generální zdravotní normativ (online). Dostupné také na <http://www.apatykar.info/tisk-30/>.
32. Broncová D. (ed.). Historie farmacie v Českých zemích, Praha: Milpo media ve spolupráci s vydavatelstvím a nakladatelstvím MILPO 2003: 113.
33. Hladík J. Židé v lékárnictví, Farmaceutický obzor, 38(8): 314–315.
34. Hladík J. Židé v lékárnictví, Farmaceutický obzor, 38(8): 315.
35. Webový portál Apatykář, Všeobecný medicínální řád a Generální zdravotní normativ (online), dostupné také na <http://www.apatykar.info/tisk-30/>.
36. Broncová D. (ed.). Historie farmacie v Českých zemích, Praha: Milpo media ve spolupráci s vydavatelstvím a nakladatelstvím MILPO 2003: 31.
37. Adresbuch der königlichen Hauptstadt Prag, Praha 1859.

Článek přijat redakcí: 12. 4. 2013

Článek přijat k publikaci: 29. 7. 2013

PharmDr. Tomáš Arndt

Farmaceutická fakulta

Univerzity Karlovy v Praze, Hradec Králové

Heyrovského 1 203, 500 05 Hradec Králové

Arndt@centrum.cz
